

Õllest ja selle rollist muistses Mesopotaamias

Vladimir Sazonov

*Enki ja Ninmah jõid õlut, (ja) nende südamesse tuli elevus...
Sumeri loomismüüt Enki and Ninmah (rida 52).*

Sissejuhatavad märkused

Nagu me kõik hästi teame, tarbisid erinevaid alkohoolseid jooke juba muistsed rahvad — egiptlased, sumerlased, akadlased, hetiidid,¹ elamlased, hurriidid, urartulased, pärlased, foiniiklased, kreeklased. Ja muidugi oli alkohol tähtsal kohal ka religioossetes rituaalides.

Õllest, selle pruulimisest ja sortidest Mesopotaamias võiks kirjutada mitu põhjalikku monograafiat, samuti võiks kirjutada mahuka uurimuse ainuüksi kõrtsidest² ja kõrtsmikest Lähis-Idas, kuhu kuuluvad Mesopotaamia, Elam, Anatoolia, Pärsia, Egiptus, Iisrael, Foiniikia.

Käesoleva ülevaatliku artikli pühendab siinkirjutaja oma hea kolleegi ja sõbra, professor Tarmo Kulmari 65. sünnipäevaks. Artikkel on valminud grantide ETF 8669, ETF 8993 ja PUT 500 toetusel.

¹ Hetiitide veini ja õlle tarbimise kohta vt nt Giuseppe F. del Monte. Bier und Wein bei den Hethitern. — Theo P.-J. van den Hout and Johan de Roos (toim). Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink ten Cate on the Occasion of his 65th Birthday. (Studio Historiae Ardens.) Nederlands Historisch-Archeologische Instituut te Istanbul, 1995, lk 211–224.

² Vt nt Leo Trümpelmann. Eine Kneipe in Susa. — Iranica Antiqua 16, 1981, lk 35–44.

Kuid käesolevas artiklis üritab siinkirjutaja anda ülevaate õllejoomise traditsioonist muistises Mesopotaamias, keskendudes eelkõige Sumerile ja Akadile III aastatuhandel eKr, koos näidetega Mesopotaamia ajaloo hilisematest perioodidest. Antud teemal pole eesti keeles ilmunud ühtegi teaduslikku artiklit, v. a mõned populaarteaduslikud ülevaated.³

Samas on muistse Mesopotaamia õlle- ja alkoholiteemaga üldisemalt tegelenud mitmed lääne mainekad orientalistid ning avaldanud koguni kümneid käsitlusi.⁴ Muuhulgas on üritatud rekonstrueerida muistseid õllevalmistamise tehnoloogiaid. Vanade retseptide järgi on isegi valmistatud erinevaid õllesid — vahel on seda tehtud nalja pärast, pärjates jooke näiteks nimedega „Ninkasi“ või „Enkidu“.⁵

Õlle joomine kui muistne nähtus ning üks inimkonna progressi eestvedajaid

Võib öelda, et tsiviliseerumine ja alkoholi tarvitamine tekkisid ning seejärel hõlmasid inimkonda samaaegselt. Alkohool on niivõrd mõjutanud meie rituaalse maailmapildi teket, ideoloogiat ja religioonide kujunemist,

³ Vt nt Vladimir Sazonov, Andreas Johandi. Õlu muistises Sumeris ja Akadis. — *Horisont* nr 5, 2014, lk 15–20.

⁴ Vt lähemalt Wolfgang Röhl. *Das Bier im Alten Mesopotamien*. Berlin: Gesellschaft für die Geschichte und Bibliographie des Brauwesens E.V., Institut für Gärungsgewerbe und Biotechnologie, 1970; Marten Stol. Zur altmesopotamischen Bierbereitung. — *Bibliotheca Orientalis* 28, No. ¾, Mei-Juli 1971, lk 167–171; Marten Stol. Beer in Neo-Babylonian Times. — Lucio Milano (toim). *Drinking in Ancient Societies: History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*. Papers of a Symposium held in Rome, May 17–19 1990. Padova: Sargon 1994, lk 155–183; Solomon H. Katz, Fritz Maytag. *Brewing an Ancient Beer*. — *Archaeology*, 1991, nr 4, Vol. 44, lk 24–31; Adolf Leo Oppenheim, Louis F. Hartman. On Beer and Brewing Techniques in Ancient Mesopotamia. — *Journal of the American Oriental Society*, Suppl. 10, 1950, lk 1–55; Piotr Michalowski. *The Drinking God: Alcohol in Mesopotamian Ritual and Mythology*. — L. Milano 1994, lk 27–44; Marvin A. Powell. *Metron Ariston: Measure as a Tool for Studying Beer in Ancient Mesopotamia*. — *Ibid.*, 1994, lk 91–119; Peter Damerow. *Sumerian Beer: The Origins of Brewing Technology in Ancient Mesopotamia*. — *Cuneiform Digital Library Journal*, 2012, nr 2, lk 1–20.

⁵ Üht taolist õlut nimega „Enkidu“, mis Soome assürioloogide väitel oli pärit ajast ca 2500 eKr, on siinkirjutaja ka ise proovinud 47. rahvusvahelise assürioloogia kongressi (*XLVII Rencontre Assyriologique Internationale*) raames, mis toimus 2.–6. juulil 2001 Helsingis ja Tallinnas. See oli muidugi nali, sest õlu oli tänapäeval pruulitud.

Pilt 1. Bareljeef jahi ja õllejoomise stseenidega Tell Agrabist. Varadünastiline Sumer, III aastatuhande keskpaik eKr. Asukoht: Iraagi Rahvusmuuseum.

majandust, poliitilist ajalugu, et seda ei saa ülehinnata. Teatud aspektides on see olnud progressile kaasaaitajaks, kuid põhjustanud ka regressi. Selle pärast on puhkenud mässe, rahutusi ja koguni sõjalisi konflikte. Alkoholi tarbimise traditsioonid ulatuvad lausa eelajaloolisesse ajastusse, mil Lähis-Idas hakkasid esile kerkima esimesed tsivilisatsioonikolded — Sumer, Elam ja Egiptus kujunesid välja juba IV eelkristliku aastatuhande viimaseks veerandiks. Ja on huvitav, et kuigi tänapäeval on alkohol ametlikult keelatud paljudes islami riikides, nagu näiteks Iraani Islamivabariik, on sõna „alkohol“ — keskaegses araabia keeles *al-ğawl* —, ja alkohol ka ise pärit Lähis-Ida kultuuriruumist.

Kõige vanem alkoholne jook on ilmselt siiski õlu, kuigi ka veini hakati Lähis-Idas (tõenäoliselt Väike-Aasia piirkonnas Mesopotaamias) valmistama umbes 6–7 tuhat aastat tagasi. Õllepruulimine⁶ algas Lähis-Idas (Sumer, Elam, Egiptus) ca 6–8 tuhat aastat tagasi või varemgi. Pole

⁶ Õllepruulimisest muistses Mesopotaamias vt M. Stol 1971, lk 167–171.

täpselt teada, millal ja kus leiutati õllevalmistamise tehnoloogia,⁷ aga väga tõenäoliselt hilisema Sumeri ja Akadi tsivilisatsiooni aladel, kus said alguse teisedki edasise tsivilisatsiooni mõjutajad — ratas, pottsepakeder, keraamika, esimene niisutussüsteem, esimesed linnad jne.

Arvatavasti siinkirjutaja väga ei eksi, kui pakub välja, et õlu⁸ ja alkohol üldiselt on sama vanad kui leib (sumeri **k a p p i r**⁹), ehkki pole ju tegelikult teada, mis leiutati varem — kas leib või alkohol õlle näol.¹⁰

Õllepruulimine, leiva valmistamine said alguse muidugi tänu niisugusele nähtusele nagu „neoliitiline revolutsioon“, mil Lähis-Idas esmakordselt maailma ajaloos hakati kodustama loomi, kasvatama taimi, seejärel tekkis tootmine ning sai alguse linnastumisprotsess, mil leiutati ratas, pottsepakeder ja rajati võimsaid monumentaalseid tempelid. Neoliitikumis alanud, vase- ja ka pronksiajal jätkunud teraviljade domestikatsioon on alkoholi ajaloos tähtsal kohal. Odra „kodustamine“ Lähis-Idas ligikaudu 10 000 aastat tagasi¹¹ ilmselt andiski tõuke õllepruulimise tekkele.

Õlu kui jumalate ja kuningate lemmikjook

Kiilkirjamärk õlle tähistamiseks oli piktograafilises sumeri keeles olemas juba III eelkristliku aastatuhande alguseks.¹² Alkoholiga seotud terminoloogia tekkis muistses Sumeris III eelkristlikul aastatuhandel — Varadünastilisel (2900–2335 eKr) ja Akadi ajastul (2334–2154 eKr). Kuigi õllejoomise tseremooniatega seotud sõnu on päris palju, piirduks siinkohal vaid sumeri sõna **k a š - d é - a** mainimisega, mida võiks tõlkida kui ‘õlle voolamine’¹³ „Õlle voolamisel“ oli aga ülitähtis rituaalne alltekst. Õlut kallati altaritele erinevatele jumalatele (nagu nt Enlil, Inanna, Utu,

⁷ Õllevalmistamise tehnoloogia kohta Sumeris vt lähemat S. H. Katz, F. Maytag 1991, lk 24–31; vt samuti A. L. Oppenheim, L. F. Hartman 1950, lk 1–55 või P. Damerow 2012, lk 1–20.

⁸ Õlle kohta muistses Mesopotaamias vt näiteks P. Michalowski 1994, lk 28.

⁹ Bappir, *bappiru* — saksa k *Bierbrot* ehk siis ‘õlle leib’, vt A. L. Oppenheim, L. F. Hartman 1950, lk 11.

¹⁰ S. H. Katz, F. Maytag 1991, lk 27.

¹¹ S. H. Katz, F. Maytag 1991, lk 26.

¹² W. Röllig 1970, lk 13.

¹³ *Ibid.*, lk 29.

Pilt 2. Uri kuninglik kalmistu. Uri I dünastia ajastu.
Varadünastiline Sumer, ca 2500–2400 eKr.

Enki jne), õlut jõid kuningad ning teised valitsejad enne ja pärast võidukat sõjakäiku, seda pruukisid preestrid ning sõdalased, aga ka tavalised inimesed igapäevases elus.

Mõistet **k a š - d é - a** on mainitud juba Uus-Sumeri ajastu (ca 2112–2004 eKr) allikates, kuid esineb ka hiljem — Isin-Larsa (ca 2004–1792 eKr) ja Vana-Babüloonia ajastul (ca 1792–1595 eKr).¹⁴ Uus-Sumeri ajastu (22.–21. saj eKr) oli Sumeri tsivilisatsiooni tippaeg, mil kerkis esile tugev tsentraliseeritud Uus-Sumeri suurriik (2112–2004), mis kontrollis suuremat osa Mesopotaamiast, kuid jäi ka Sumeri tsivilisatsiooni viimaseks võimuperioodiks. Just Uus-Sumeri ajastul esines taolisi tseremooniaid, kus tarbiti ja ohverdati õlut küllaltki palju ja muidugi olid need seotud jumalustega, jumalikustatud uus-sumeri kuningatega nagu Šulgi (valit-

¹⁴ *Ibid.*

ses 2093–2046 eKr), kuningannade või tähtsate riigiametnikega, preestritega jt.¹⁵

Muistsetel sumerlastel oli õllejoomine levinud nähtus juba vähemalt IV ja III eelkristlikul aastatuhandel, aga võib-olla ka varem. Ilma õlleta ei saanud sumerlane ette kujutada jumalate ega omaenda igapäevast elu. Õllele, õllejoomisele ja sumeri õllejumalanna Ninkasile¹⁶ pühendati laule ning hümn. Näiteks on meieni säilinud üks hümn, mis pandi jumalanna Ninkasi auks sumeri keeles kirja umbes 1800. aastal eKr.

Järgnevalt on toodud fragmendid Ninkasi hümnist:

9–12. Su isa on jumal Enki,¹⁷ isand Nudimmud,¹⁸
ja emaks sulle on jumalanna Ninti,
Abzu¹⁹ kuninganna. Ninkasi, su isa on
jumal Enki, isand Nudimmud, ja emaks
sulle on jumalanna Ninti, Abzu
kuninganna.

13–16. See oled sina, kes käsitseb... ja
tainast suure labidaga, segades augus
õlleleiba magusate aroomidega. Ninkasi,
see oled sina, kes käsitseb ... ja tainast
suure labidaga, segades augus õlleleiba
magusate aroomidega.

17–20. See oled sina, kes küpsetab suures
ahjus õlleleiba ja korrastab kooritud
teraviljakuhjad. Ninkasi, see oled sina,

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Vt nt Miguel Civil. A Hymn to the Beer Goddess and a Drinking song. — Robert M. Adams (toim) Studies Presented to Adolf Leo Oppenheim, June 7, 1964. Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago, The University of Chicago Press, 1964, lk 67–89.

¹⁷ Enki oli sumerlaste käsitöö-, tarkuse-, vete- ning maagiajumal. Akadi keeles oli tema nimeks Ea. Tema peamiseks kultuskohaks oli Eridu linn Lõuna-Iraagi aladel.

¹⁸ Nudiummud oli Enki-Ea teine nimetus.

¹⁹ Abzu — maailmaalune reservuaar, kus elas jumal Enki. Abzu oli Enki kuningriik. Abzu kohta vt lähemalt Peeter Espak. Mesopotaamia kosmiline geograafia ja Abzu: Päikesejumala reis allilma. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, 2008, lk 19–29.

kes küpsetab suures ahjus õlleleiba ja
korrastab kooritud teraviljakuhjad.

Hümn lõpeb kiidusõnadega jumalanna Ninkasi auks:

45–48. See oled sina, kes valab välja
kogumisvaati filtreeritud õlut, see on
nagu Tigrise ja Eufrati hoog. Ninkasi, see
oled sina, kes valab välja kogumisvaati filtreeritud õlut,
see on nagu Tigrise ja Eufrati hoog.²⁰

Ja kui uskuda Mesopotaamia tekste, siis oli just õlu suuteline tegema
metsikust barbarist „tsiviliseeritud inimese“ (Enkidu juhtum *Gilgameši
eeposes*, millest tuleb juttu hiljem), sest sumerlaste arvamuse kohaselt
elas tsiviliseeritud inimene linnas, linn oligi tsivilisatsioonikolle ja kesk-

Pilt 3. Jumalad õlut joomas, mh kuujumal Su'en ja jumalanna
Inanna. Mütoloogiline stseen Mesopotaamiast, II at eKr.

²⁰ Tõlkinud väljaande ETCSL (= The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature) transliterationi c.4.23.1 järgi Andreas Johandi ja Vladimir Sazonov — vt V. Sazonov, A. Johandi 2014, lk 15–20.

paik, ning muu, mis ümbritses linna — stepid ja kõrbed olid metsikud, barbaarsed, kus elutsesid ohtlikud deemonid ja kiskjad (lõvid jt), sealt tulid haigused ja muud nuhtlused ning hädad. Õlu oli toleleagues ras-kes elus üks väheseid meelelahutusi, mis leevendas vaimseid ja keha-lisi piinu — maailmas, kus inimese keskmine iga oli vaevalt rohkem kui 35–45 aastat ning teda ümbritsesid tuhandeid deemoneid, haigused, needused, kurjad nõiad, kiskjad jne.²¹

Õlut serveeriti ilmselt külmana — seda hoiti kaevudes. Tõenäoli-selt polnud õlu kallis ja oli kättesaadav kõikidele inimestele. Palavas ja kuivas Mesopotaamia kliimas tarvitati õlut ka janu kustutamiseks, sest vesi oli Mesopotaamias tavaliselt üsna mudane ja joomiseks see hästi ei sobinud. Seega polnud ilma õlleta sumerlaste elu mõeldav. Ka ritu-aalides ja muude sündmuste puhul oli õlu alati tähtis element. Kultus-likus elus ja mütoloogias oli õlle roll äärmiselt tähtis. Üks sumerlaste kesksemaid loomismüüte *Enki ja Ninmah*²² käsitleb inimeste loomis-lugu, kus tarkuse-, käsitöö-, maagiajumal ja inimkonna looja Enki²³ jõi õlut koos emajumalanna Ninmah'iga ning omavahel võisteldes löid nad erinevaid inimesi:²⁴

Enki ja Ninmah jõid õlut, (ja) nende südamesse tuli elevus.²⁵

Seega löid jumalad Enki ja Ninmah inimkonna, olles heas meeleolus, mis oli tingitud ilmselt ei millestki muust kui õllest, mida sumerlased ise tähistasid sõnaga ka š.²⁶

Õlle roll oli Mesopotaamia erinevates kuninglikes rituaalides suur. Õlut on mainitud vähemalt kümnetes säilinud hümnides ja mütoloogilistest tekstides. On teada, et kõik Sumeri ja Akadi, Babüloonia, Assüüria, Elami ja muistse Pärsia kuningad armastasid juua õlut ja muidugi ka veini.

²¹ V. Sazonov, A. Johandi 2014, lk 18.

²² vt näiteks P. Michalowski 1994, lk 41.

²³ Enki kohta vt Peeter Espaki doktoritööd — Peeter Espak. *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2010.

²⁴ ETCSL c.1.1.2, Enki and Ninmah.

²⁵ Vt originaali — ETCSL c.1.1.2, rida 52.

²⁶ Marvin A. Powell. *Metron Ariston: Measure as a Tool for Studying Beer in Ancient Mesopotamia*. — Lucio Milano (toim). *Drinking in Ancient Societies: History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*. Papers of a Symposium held in Rome, May 17–19 1990 (History of the Ancient Near East / Studies VI). Padua: Sargon, 1994, lk 91–119.

Õlu oli mõeldud nii meelelahutuseks kui ka rituaalide ja muude pidustuste tähistamiseks. Näiteks Šulgi, tuntuim Uus-Sumeri kuningatest, kelkis ühes oma hümnis (*Hümn Šulgi A*):

78. Ma tähistasin ešeš²⁷ festivali Nippuri linnas ja Uri linnas samal päeval.
 79. Koos oma venna ja kaaslasega, kangelasega Utuga²⁸
 80. ma jõin õlut palees, mille oli rajanud (jumal) An.²⁹
 81. Mu lauljad ülistasid mind lauludega seitsme tigi-trummi saatel.
 82. Minu abikaasa, nooruslik Inanna, emand, taeva ja maa rõõm
 83. jagas minuga pidusööki.³⁰

Näeme, et ešeš festival toimub Nippuris ja Uris, mis olid tollal sumerlaste kõige pühamad ning tähtsamad linnad. Nippur oli n-ö sumerlaste Vatikan, Ur aga Uus-Sumeri suurriigi pealinn ja tähtis kultuskeskus, kuna seal resideerus tähtis sumeri jumal — kuujumal Su'en. Uris elas muidugi ka Uus-Sumeri kuningas ise. Linnades nagu Ur, Uruk ja Nippur jõigi jumalikustatud kuningas Šulgi³¹ õlut rituaalsel pidusöögil koos oma abikaasaga, kelleks oli ei keegi teine kui jumalanna Inanna ise.

Õlut annetati ka erinevatele jumalustele, kes näisid seda meelsasti tarbivat. Hea näite õlle rituaalsest annetamisest sumeri armastusejumalanna Inannale leiame tuntud Isini kuninga Iddin-Dagani hümnist (*Iddin-Dagan A*,³² 20. saj eKr):

²⁷ Ešeš ('pühamud'; akadi k. *ešešū*) — rituaal, mis esineb Sumeris juba vähemalt 22. saj eKr kuningas Gudea ajal. Seda pühamutes läbiviidavat rituaali korraldati erinevate jumalate auks. Владимир В. Емельянов. Ритуал в древней Месопотамии. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука-классика», «Петербургское востоковедение», 2003, lk 123–124.

²⁸ Utu — sumerlaste päikese- ja õiglusejumal. Jumalik Šulgi pidas ennast Utu vennaks. Akadi keeles nimetati Utut Šamašiks.

²⁹ An — sumerlaste taevajumal, akadi keeles Anu.

³⁰ Tõlkinud Vladimir Sazonov. Vt originaali — ETCSL transliteration: c.2.4.2.01 (A praise poem of Šulgi (Šulgi A)), read 78–83; vt ka P. Michalowski 1994, lk 32.

³¹ Šulgi jumalikustamise kohta vt Vladimir Sazonov. Kuningas Šulgi laul: Mõned märkused uus-sumeri kuningas Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta. — Usuteaduslik Ajakiri, 2008, nr 1, lk 84–107.

³² Vt originaali — ETCSL transliteration: c.2.5.3; vt ka Daniel Reisman. Iddin-Dagan's Sacred Marriage Hymn. — Journal of Cuneiform Studies (= JCS), 1973, nr 25, lk 185–202; Thorkild Jacobsen. The Harps That Once...: Sumerian Poetry in Translation. New Haven and London: Yale University Press New Haven, 1987, lk 121.

152. Nad valavad tumedat õlut tema jaoks,
nad valavad heledat õlut tema jaoks.
Tume õlu, emmeri õlu.
155. Emmeri õlu minu emanda³³ jaoks...³⁴

Olukordi, kus kuningas või jumalus osaleb pidusöögil,³⁵ mille jooksul tarvitatakse rohkelt alkoholi,³⁶ võiks Mesopotaamia kultuuriruumist tuua veel palju, kuid antud ülevaatliku artikli raames piisab eeltoodud tekstidest täiesti, et tõestada, kui tähtis oli õllejoomine ka kultuslikus tegevuses, ja mitte ainult tavaliste inimeste, vaid koguni kuningate jaoks.

Pilt 4. Assüürlased õlut joomas. Dur-Šarrukin („Sargoni kindlus“, nüüdne Khorsabad Iraagis). Uus-Assüüria ajastu, I aastatuhande algus eKr.

³³ Jumalanna Inanna jaoks.

³⁴ ETCSL transliteration: c.2.5.3, read 152–155; vt ka P. Michalowski 1994, lk 33.

³⁵ Pidusöögi kohta Mesopotaamias vt nt Jean Bottéro. *Boisson, banquet et vie sociale en Mésopotamie*. — L. Milano 1994, lk 3–13; F. Pinnoc. *Consideration on the „Banquet Theme“ in the Figurative Art of Mesopotamia and Syria*. — *Ibid.*, lk 15–26.

³⁶ Vt nt „Ninurta naasmine Nipurisse“ Amar Annuse tõlkes. — Amar Annus, Michael Heltzet, Kalle Kasemaa, Uku Masing, Jaan Puhvel, Vladimir Sazonov, Sven-Erik Soosaar, Sergei Stadnikov, Raul Veede. *Muinasaja kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, 2005, lk 78–86.

Alkohol, armastus ja seksuaalsus esinevad tihtipeale koos ning olid muistse Lähis-Ida kultuuris samuti omavahel tihedalt seotud. Näiteks II eelkristliku aastatuhande teisel poolel oli Ugariti linnriigis (tänapäeva Araabias Ras Šamra asula, mis asub Põhja-Süürias Vahemere rannikul) levinud veini joomine: kultuste raames,³⁷ sügis- ja uusaastapidustuste ajal kevadel (Babüloonias ja Assüürias tuntud kui *akitu*-festival) ning samuti ohverduspidustuse ajal.³⁸ Ugariti linnriigi ja kultuuri ühe tuntuima uurija Oswald Loretzi sõnul „olid veini ülemäärase nautimisega seotud ka seksuaalorgiad“.³⁹

Õlu ja seksuaalsus olid tugevalt seotud — sumeri kirjandusest võib lugeda, et seksuaalpartnerile kingiti tihtipeale õlut.⁴⁰ Õlut ja armastust mainitakse korduvalt sumeri armastuslüürikas ja muidugi Inanna-Dumuzi lugudes, näiteks „Inanna poeemis“:

Nagu õlu on ta vulva magus, nagu õlu on
magus tõepoolest,
nagu tema suu, on tema vulva magus,
nagu õlu on magus tõepoolest,
tema „väike õlu“, tema õlu on magus tõepoolest.⁴¹

Siin võrreldakse jumalanna Inanna genitaale magusa ja maitsva õllega.

Peale õlle ja veini joodi Mesopotaamias ilmselt ka tunduvalt kangemaid jooke — näiteks igasuguseid likööre, millele võib kinnitust leida sumerikeelsest „Inanna ja Dumuzi laulust“:

Nad⁴² jõid emmeri õlut ja kanget likööri.⁴³

Mis likööri, pole kahjuks teada, aga ilmselt maitstes see muistsetele mesopotaamlastele väga.

³⁷ Oswald Loretz. Ugarit und Bibel: Kanaanäische Götter und Religion im Alten Testament. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, lk 122.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ P. Michalowski 1994, lk 38–39.

⁴¹ Vt P. Michalowski 1994, lk 39; V.Sazonov, A. Johandi 2014, lk 19.

⁴² Jumal Dumuzi ja tema abikaasa jumalanna Inanna.

⁴³ Vt originaali — ETCSL transliteration: c.4.08.28 (A song of Inanna and Dumuzid (Dumuzid-Inana B1), rida 34.

Õllesortidest

Õlu on sumeri keeles *kaš* ja akadi keeles *šikāru*.⁴⁴ Oli olemas väga palju erinevaid õllesorte, näiteks Vana-Babüloonia ajastul (1792–1595 eKr) oli muuhulgas levinud selline kange õlu nagu *šikāru*, mida valmistati datlitest.⁴⁵ Datlipalmi viljadest valmistatud õlu meenutab mõnes mõttes pigem palmiveini, mis hiljem oli araablaste seas tuntud kui *laqbi*.⁴⁶ *Šikāru* sumerikeelne vaste võis olla KAŠ.SAG, kuid see pruukinud alati nii olla.⁴⁷

Datlist valmistatud likööri nimetus on tänapäeva araabia maades *dibs*.⁴⁸ Tegelikult on 'datlite mesi' (lāl zú.lum.ma) ju tuntud sumeri tekstidest juba Uus-Sumeri ajast, s.t ajavahemikust ca 2112 kuni 2004 eKr. Kuid olid olemas ka 'datlid joomiseks' (akadi k *maštitum*), mida mainitakse juba Vana-Babüloonia perioodil, 18.–16. saj eKr.⁴⁹

Veel on teada *emmeri* õlu, mida valmistati alati odra baasil.⁵⁰ Sumerlaste õllesortidest võiks mainida huvitava nimetusega õlut *kaš si g*, samuti kirjutatud kui *kaš₂ KAL*, oletatava tähendusega „kuldne õlu“.⁵¹ Pole aga täpselt teada, kuidas seda valmistati ja millest see koosnes. Teadlaste seas käivad diskussioonid siiaani.

Lisaks mainitud sortidele oli olemas näiteks magus tume õlu, mida sumerlased nimetasid *kaš₂ gi₆ du₃ - ga*.⁵² Erinevaid magusaid õllesorte tehti erinevatel ajastutel veelgi. Ka punakaspruuni õlle jaoks oli spetsiaalne nimetus — *kaš₂ si₄*.⁵³

Hilisemates Babüloonia tekstides (ca 7.–6. saj eKr) esineb mõiste KAŠ. DÛG.GA, mida võib tõlkida erinevalt — kas 'hea õlu' või näiteks 'magus õlu'.⁵⁴ Uus-Babüloonia ajastul (626–539 a eKr) tehti selget vahet vana, magusa ja heleda õlle vahel.⁵⁵ Näiteks Wolfgang Röllig mainib oma mono-

⁴⁴ W. Röllig 1970, lk. 28; *šikāru* kohta vt A. L. Oppenheim, L. F. Hartman 1950, lk 12.

⁴⁵ M. A. Powell 1994, lk 92.

⁴⁶ M. Stol 1994, lk 155.

⁴⁷ KAŠ.SAG kohta vt M. Stol 1994, lk 161–164.

⁴⁸ *Ibid.*, lk 156.

⁴⁹ M. Stol 1994, lk 157.

⁵⁰ M. A. Powell 1994, lk 92.

⁵¹ *Ibid.*, lk 104.

⁵² *Ibid.*, lk 112.

⁵³ *Ibid.*, lk 113.

⁵⁴ M. Stol 1994, lk 165.

⁵⁵ *Ibid.*, lk 166.

graafias *Das Bier im Alten Mesopotamien (Õlu muistses Mesopotaamias)* sellist sorti nagu *šikāru lābiru* — ‘vana õlu’, mis esmakordselt esineb muistsetes akadikeelsetes tekstides Babüloonia ligikaudu 550. a eKr.⁵⁶

Muistses Lähis-Idas joodi lisaks õllele muidugi ka veini ja sugugi mitte vähe. Veini nimetati muistses Elamis nähtavasti *sawur* ja seda valmistati datlitest.⁵⁷ Datliveini mainivad ka klassikalised kreeka autorid Herodotos, Xenophon jt. Veini nimetus oli βάλανος, mis oli just babüloonia jook.⁵⁸ Akadi keeles tähistati veini ja viinamarja järgmiselt — *karānu* või *karnu*. Sellest tüvest tuletatud sõna *kurunnu* aga tähendas ‘datliveini’ ja vahel ka kanget õlut. W. Röllig kirjutab:

Siiani on jäänud raskesti tõlgendatavaks akadi *kurunnu*, sumeri keeles nimetatud gurun, kúrun jook, mida tõenäoliselt mõistetakse tavaliselt kui „alkohoolset jooki“, aga tihti samuti kui „peenveini“.⁵⁹

Probleem seisneb assürioloog W. Rölligi sõnul aga selles, et pole säilinud selle õllesordi (veini?) retsepti, me ei tea midagi valmistamistehnoloogiast ega isegi seda, millest jooki tehti.

Normaalse ehk tavalise õlle sumerikeelne nimetus *kaš.gin* esineb väga tihti Uus-Sumeri ajastu majanduslikes tekstides juba aastatel 2112–2004 eKr.

On teada, et valmistati kõrge, keskmise ja madala kvaliteediga õlut. Näiteks üks madala ehk keeva kvaliteediga õlu oli ‘väljapressitud õlu’ — sumeri keeles *kaš.sur.ra* ja akadi keeles *šikāru mazû*.⁶⁰

Õlu (alkohol) kui tsivilisatsiooni üks peamisi tunnuseid

„Tsiliseeritud sumerlane“ oli inimene, kes jõi alkoholi — õlut, ning kes oskas seda hinnata ja nautida. Õllejoomise stseene on muistses Sumeris kujutatud juba vähemalt alates ca 3000 a eKr. Ka jumalad armastasid

⁵⁶ W. Röllig 1970, lk 29.

⁵⁷ M. Stol 1994, lk 157.

⁵⁸ *Ibid.*, lk 157.

⁵⁹ W. Röllig 1970, lk 30.

⁶⁰ *Ibid.*, lk 33.

õlut ja veini — mütoloogiates on neid kujutatud tihti just joovatena.⁶¹ Veel üheks „tsivilisatsiooninähtuseks“ võib pidada seda, et iga „tsiviliseeritud“ mees Sumeris armastas muidugi ka naisi.

Taolise arusaama heaks illustratsiooniks metsiku mehe „tsiviliseerimisest“ Sumeris ja Mesopotaamias võib pidada akadi eepose *Gilgameš* I ja II tahvlit, kus on päris pikalt juttu sellest, kuidas metsikust kangelasest Enkidust, kes elas stepis koos loomadega, jõi ja sõi nende kombel, sai lõpuks „tsiviliseeritud inimene“ pärast seda, kui ta magas 7 ööd ja 7 päeva küla-prostituudi Šamhatiga, kes vahekorra järel andis Enkidule leiba ja õlut.

Enkidu tema ette istus,
nad omavahel armatsesid,
ta unustas rohtla, kus ta sündinud oli,
seitse päeva ja seitse ööd,
Enkidu oli püsti ja Šamhatit koinis.⁶²

Seksuaalvahekorrale järgnes aga jooming:

Leiva nad tema⁶³ ette asetasiid,
õlle nad tema ette asetasiid,
leiba Enkidu ei söönud, põrnitses ja vaatas —
ei oska Enkidu süüa leiba,
õlut jooma polnud ta õppinud.

Hoor oma suu avas ja Enkidule kõneles:
„Söö leiba, Enkidu, see on elu tunnus,
õlut joo, see on maa saatus!“
Sõi leiba Enkidu, kuni sai küllalt,
õlut jõi seitse kannu,
vabanes tema meel, lõbusalt laulis,
rõõmustas ta süda ja ta pale säras.⁶⁴

⁶¹ Vt lähemalt P. Michalowski 1994, lk 27–44.

⁶² Amar Annuse tõlge – Gilgameši eepos. Akadi keelest tõlkinud ja seletusi kirjutanud Amar Annus. Bibliotheca Antiqua. Tallinn: TLU Press, lk 76.

⁶³ Enkidu.

⁶⁴ Gilgameši eepos 2010, lk 77.

Seejärel andis prostituut Šamhat Enkidule rõivad ja viis ta Uruki linna pooljumaliku Gilgameši juurde, kes oli selle linna valitseja, maailma kõige targem kuningas. Enkidust sai varsti Gilgameši parem sõber, kaaslane ja sulane.⁶⁵ Nii saigi Enkidust tänu Šamhatile ja seitsmele kannule õllele ning sellele järgnenud tutvumisele Uruki linna ja ilmselt ka tolle vaatamisväärsustega inimene — piisavalt „haritud“ ja „tsiviliseeritud“, muidugimõista sumerlaste jaoks.

Kõrtsid, kõrtsmikud ja veinivalajad ning nende roll Lähis-Ida ajaloos

Kõrtsmike ehk trahteri peremeeste (muide, selleks võis olla ka naine) akadikeelne nimetus on *sabū* ja sumerikeelne LÚ.TIN.NA.MEŠ.⁶⁶ Kõrtsmike ja kõrtside rolli Lähis-Idas ei tohi sugugi alahinnata — kaupmehed, meremehed, prostituudid, lihtsalt rändurid ja muud tegelased külastasid selliseid kohti väga sageli. Suurtes linnades nagu Uruk, Ur, Babülon, Kiš, Borsippa oli palju kõrtse, väiksemates kohtades ilmselt üks või kaks. On teada, et üks naissoost kõrtsmik nimega Ku-Baba sai umbkaudu 25.–24. sajandil eKr III Kiši dünastia rajajaks Põhja-Sumeris Kiši kuningriigis.

Veelgi tuntum alkoholiga tihedalt seotud isik, kuid seekord mitte kõrtsmik, oli suur vallutaja Sargon (2334–2279 eKr), kellest sai maailma esimese impeerium rajaja. Selleks oli võimas Akadi impeerium. Kuigi Sargon polnud sumerlane, vaid ida-semiit (akadlane), oli ta samuti pärit Kišist, kus alustas oma karjääri Kiši kuninga Ur-Zababa teenistuses veinivalajana (sumeri *k s a g i*).⁶⁷

Pärast seda, kui Ur-Zababa oli teadmata põhjustel kaotanud oma võimu, haaras endine veinivalaja Sargon Kišis ohjad enda kätte ning alus-

⁶⁵ Benjamin R. Foster (tlk). The Epic of Gilgamesh: A Norton Critical Edition. New York – London W. W. Norton & Company, 2001, lk 15–22, tahvlid I–II.

⁶⁶ Albrecht Goetze. Tavern Keepers and the Like in Ancient Babylonia. — Studies of Benno Landsberger on his Sevnth-Fith Birthday April 21, 1965, The Oriental Institute of the University of Chicago. (Assyriological Studies No. 16.) Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1965, lk 215.

⁶⁷ Jean-Jacques Glassner. Mesopotamian Chronicles. (Writings from the Ancient World, Book 19.) — Chronicle of the Esagila. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2004., lk 266–267 ja Chronicle of the Single Monarchy, lk 122–123.

tas just sealt — vallutas Sumeri, tänapäeva Süüria alad ja jätkas, kuni sai kontrolli terve Mesopotaamia üle Vahemerest kuni Pärsia laheni.⁶⁸

Kokkuvõte

Õllejoomine on inimkonna ajaloos väga muistne nähtus. Kirjalikes allikates esineb õlu juba alates u 3000–2900 eKr, see tähendab vahetult pärast seda, kui sumerlased ilmselt esimestena maailmas löid kirjasüsteemi — kiilkirja (ca 3400 või 3300 eKr). Kuid arheoloogiliste andmete kohaselt on õlu tunduvalt vanem, leiutatud Sumeris mitu tuhat aastat enne kiilkirja loomist.

Õlle joomise ja pruulimise traditsioon on sama vana kui õlu ise. Pole kahtlust, et õlu mängis muistsete mesopotaamlaste elus väga suurt rolli. See oli rohi nii hingele kui kehale — tõstis meeleolu ja seda peeti ka jumalate joogiks. Samuti oli õlu tsiviliseeritud inimeste tunnusmärk, sest see, kes jõi õlut, elas linnas ja oli tsiviliseeritud; isik, kes ei joonud, elas linnast väljas ja polnud tsiviliseeritud. Nii nagu omistati jumalatele, osalesid ka kuningad pidusöökidel, kus tarbisid rohkesti õlut või veini. Õlu oli paljude rituaalidega kaasnev jook.⁶⁹

Õlle pruulimine oli ülitähtis tegevus nii elulises kui ka rituaalses mõttes. Meieni säilinud kirjalike andmete kohaselt on teada, et juba III aastatuhandel eKr tunti Sumeris ja Akadis väga erinevaid õllesorte — alates magusast mee maitsega ja datliõllest heleda, tumeda, punaka ning kange õlleni. Juba tollal eristasid inimesed õllesorte kvaliteedi ja valmistamiskoha järgi. Õlut valmistati templites, paleedes, aga ka tavaliste inimeste kodudes, samuti olid ilmselt olemas „õlletehased“ või pruulikojad. III eelkristlikul aastatuhandel, kuid pole välistatud, et varemgi hakkasid Lähis-Idas, Mesopotaamias ja Elamis levima kõrtsid, kus lisaks öömajale ja toidule sai juua õlut ning veini. Kõrtsid ja kõrtsmikud mängisid ühiskondlikus elus kaasa — nende asutuste peremehed ning teenijad teadsid alati kõiki uudiseid ja kuulujutte. Õllejoomise traditsiooni populaarsus levis hiljem Iraani, Egiptusse, Väike-Aasiasse jm.

⁶⁸ Vt nt Vladimir Sazonov. Akadi kuningate jumalikustamine. — Tuna, 2007, nr 2, lk 11–23.

⁶⁹ V. Sazonov, A. Johandi 2014, lk 20.

Pärast araablaste sissetungi 7. sajandil pKr hakati tasapisi kehtestama alkoholikeeldu, kuid see alati ei toiminud ning on teada tuhandeid näiteid, kuidas tavainimesed, kunstnikud, luuletajad, sõdalased ja isegi mitmed valitsejad tarbisid Lähis-Idas alkoholi ka islami võidukäigu järgselt. Muuhulgas olgu öeldud, et Araabia kalifaadi kõrgajal leiutati Lähis-Idas piiritus. Araabia kaliifide, Türgi ja Iraani šahhide seas leidub mitmeid alkoholilembeseid isikuid. Alkoholi ülistasid ka mõned tuntud luuletajad, nagu tadžiki poeet Abu Abdullah Dza'far Ibn Muhammad Rudaki⁷⁰ või Umar Hajjam⁷¹ ja teisedki.

⁷⁰ Rudaki. Tõlkinud tadžiki-pärsia keelest Haljam Udam. Tallinn: Eesti Raamat, 1970.

⁷¹ В. П. Бутромеев, В. В. Бутромеев (toim). Омар Хайям и персидские поэты X–XVI веков. (Подарочные издания. Классика в иллюстрациях.) Москва: ОЛМА Медия Групп 2014.